

Pá! és táj!

Ha egy gyermektől elbúcsúzunk, akkor felemelt és tenyerével arcunk felé fordított jobbkezünkkel feléje integetve azt szoktuk neki mondani, hogy: *pá!* Vagy megismételve: *pá! pá!* Eredetileg nyilván csakis gyermekektől szoktak ilyen módon búcsúzni, de ma már felnőttektől is így, azonban mindig csak rokonoktól és jóismerősöktől, idegenektől vagy magasabb társadalmi állásúaktól soha, mert ennek a búcsúzási módnak szívroán családias a jellege.

Ez a búcsúzási mód, és persze a vele kapcsolatos *pá!* indulatszó is, német eredetű. A hazai német városi lakosság köréből terjedt át a legutóbbi száz év folyamán a magyar városi lakosság körébe is, de a falusi nép közé még ma sem hatolt le. Először egy németből fordított és 1793-ban megjelent „Pikkó hertzeg és Jutka-Perzsi“ című „szomorú víg operá-“ban fordul elő. (*Hartnagel*: MNy. XXVIII., 16). Hogy pedig ez a német búcsúzási mód és a vele kapcsolatos német *pá!* szócska milyen eredetű, azt nemrégiben (MNy. XXIX., 54) *Zlinszky Aladár* fejtette meg. Mivel a *pá!* indulatszó kiejtésekor olyanféle szájmozdulatot végzünk, mint egy cuppanósan ejtett csók alkalmával, ezért azt hiszi — s ez a véleménye nézetem szerint nyugodtan elfogadható — hogy ez a *pá!* semmi egyéb, mint a búcsúcsóknak artikulált hangokkal való jelzése: egy a távolból, már távozóban adott hangos csók; a vele kapcsolatos sajtáságos kézmozdulat pedig ennek a jelképies csóknak a gyermekekhez való juttatását jelzi.

Mikor 1896-ban mint fiatal helyettes tanár Brassóba kerültem, csakhamar feltűnt nekem, hogy a magyarok ott (első sorban persze szintén gyermekektől, de aztán rokonoktól és jóismerősöktől is) nem *pá!*-val hanem *táj!*-jal, vagy ezt ismételve: *táj! táj!*-jal búcsúzkodnak. De már a *pá!*-val kapcsolatos fennebb említett kézmozdulat a *táj!*-jal kapcsolatban nem szokásos. És később azt is tapasztaltam, hogy ez a *táj!* indulatszó erdélyszerte mindenütt használatos, mégpedig, amit külön kiemelendőnek tartok, nemcsak a városi, hanem a falusi lakosság körében is.

Mi ennek az erdélyi *táj!* indulatszónak az eredete? — Mivel az erdélyi szászban is megvan, ezért *Hartnagel Erzsébet* véleménye szerint (i. h.) szász jövevény volna. De én ezt nem tartom valószínűnek. Általánosságban már azért sem, mert hasonlíthatatlanul kevesebb az erdélyi magyarság nyelvében a

szász eredetű jövevényszó, mint az erdélyi szászok nyelvében a magyar eredetű. (Ezen egyenlőtlenség okáról l. Horger: A Nyelvtud. Alapelvei, 2. kiad. 260. §). De főleg azért nem, mert az erdélyi magyar nyelvnek csekély számú szász jövevényszavai is kettő kivételével mind csak igen kis területen vannak elterjedve; csak tájszavai a szászszággal érintkező egyes vidékek magyar nyelvjárásának. Közhasználatúvá a magyarság körében csak két szász jövevényszó vált, t. i. egy szász pecsenyefajtának *fléken* neve és egy szász űrmértéknek *ejtel* neve, mindkettő nyilván azért, mert a velük jelölt tárgyak szász specialitások voltak. A *táj!* indulatszónak egész Erdélyben és minden magyar társadalmi osztályban való használata tehát csak akkor volna érthető, ha a vele való búcsúzkodás eredetileg szintén szász különlegesség lett volna. Ezt azonban semmivel sem lehetne bizonyítani, sőt ellenmond ennek a feltevésnek az a körülmény, hogy ennek a *táj!* indulatszónak az erdélyi szász nyelvben semmiféle magyarázata nincsen, a magyar nyelv történetéből ellenben, mint alább látni fogjuk, igenis megmagyarázható.

Hogy mi volna e szónak magyar eredete? — Ennek megértéséhez előbb egy kis nyelvtörténeti magyarázattal kell szolgálnom.

Tovább szavunk nyilván a *tova* határozószó középfoka. Ezt a *tova* határozószót köznyelvünk ma már csak a 'körülbélül' jelentésű *ide s tova* (pl. *tíz esztendeje, hogy...*) kapcsolatban és a határozószóból melléknévvé vált *tétova* (pl. *járás, nézés*) összetételben használja, de a nép nyelvében még sokkal szélesebb körű a használata s itt egyebek közt 'el, fort' jelentése is van, pl. *erigy tova!* Ennek a *tova* határozószónak régibb alakja **tová* (innen *tová-bb* és *tétová-z*), még régibb alakja pedig *v* nélküli **toá* volt. Ennek végső *á* hangja a hová? kérdésre felelő *-á,-é* határozórag, melynek szerepét még élénken érezzük az *alá, belé; fölé-féle* határozószavakban. De a magyar nyelvészek azt is tudják már, hogy ez az *-á,-é* rag nem volt mindig illeszkedő; eredetileg illeszkedés nélküli *-é* volt az egyetlen alakja. A mai *tova* határozószónak legrégebbi alakja tehát **toé* volt, s ebből érthető, hogy a moldvai csángók nyelvjárásában (**toé > *tové ~*) *tohi* alakja van, s hogy a köznyelvi *tovább* helyett többfelé azt mondja a magyar nép, hogy *toébb > tovébb*.

A *tova* határozószó egykori **toé* alakjának *-é* hangja tehát határozórag. Az ezt megelőző *to-* pedig a szótő; mégpe-

dig egy távolra mutató ősi magyar névmásnak a töve, amely a finnugor rokon nyelvekben is megvan. Pl. finn *tuo* 'az', lapp *tō*-, cser., votj. *tu*-, mordv., vog., osztj. *to*-. Ez a *to*-tő azonban a mi nyelvünkben nemcsak a *tova* határozószóban van meg, hanem a *túl* határozószóban is, csakhogy rövid *o* hangja ebben a rákövetkező hosszú magánhangzó előtti helyzete miatt kiesett. (Ugyanígy a *tova* határozószónak Dunántúl délnyugati vidékein szokásos **toé* > **toá* > *tá* alakjában is). És megvan ez a *to*-tő a R. *táhát* > *téhát* és a R. *távál* > R. *taval* > *tavaly* szavak előtagjában is, csakhogy az *o* ezekben az esetekben előbb egy fokkal nyiltabb *a*-vá vált, s ez az *a* aztán a *téhát* esetében *ē*-vé hasonult el, a *tavaly* esetében pedig labializálódott. És ugyanilyen *o* > *á* > *a* változást észlelhetünk az egykori **toé* (> köznyelvi *tova*) határozószónak a zalai népnyelvben szokásos *taj* változatában is.

De ennél a zalai *taj* változatnál tanácsos lesz egy percre megállani. Ebben ugyanis nemcsak azt látjuk, hogy az egykori **toé* alak *o* hangja helyébe előbb *a*, majd *á* lépett, hanem azt is, hogy *é* hangja helyén ma csökkentett nyomatékú *í* van. (T. i. ezt a népnyelvi *taj* alakot *j* betűvel szoktuk ugyan írni, de ejteni nem *j*, hanem *í* hangot ejtünk benne.). Hogy került ezen *é* hang helyébe *í* hang?

Gyakori jelenség nyelvünk hangtörténetében, hogy egy többtagú szónak szóvégi *é* hangja megrövidül. (L. erről bővebben Horger: Szeg. Füz. II, 100. s. köv. l.). Ha pedig megrövidül, akkor persze rövid *ē*-vé kellene rövidülnie. Csakhogy nyelvünknek egyik jellemző hangtani sajátága az, hogy többtagú szó végén nem szokott rövid *ē* állani. Ha tehát egy hosszú *é* ilyen helyzetben megrövidül, akkor úgynevezett hanghelyettesítés áll be: a szóvégi rövid *ē* vagy egy fokkal nyiltabb *e*-vel, vagy egy fokkal zártabb *i*-vel helyettesítődik. Vö. pl. hogy az egykori *messzé* és *telé* alakok helyett ma vagy *e* hangú *messze*, *tele*, vagy *i* hangú *messzi*, *teli* alakokat használunk. Ilyen változás történt Zala megyében a (korábbi **toé* > **tāé*-ből való) **taé* határozószóval is: szóvégi *é*-je megrövidült, de az imént említett hanghelyettesítés miatt nem *ē* hanem *í* lépett a helyébe. De az így keletkezett **tai* alak sem volt hosszú életű. Nyelvünknek ugyanis az is egyik jellemző sajátága, hogy nem kedveli két teljes nyomatékú magánhangzónak közvetlen szomszédságát, az úgynevezett hiátust. A hiátus elkerülésének egyik (a magyar nyelvészek által még alig-alig ismert) módja pedig az, hogy a két szomszédos teljes nyo-

matékú magánhangzó közül a kevésbé öblös helyébe csökkentett nyomatékú lépett, mégpedig *ē* vagy *i* helyébe egyaránt *i*. Pl. (csak néhány szorosán idetartozó példát idézve) *tē is* > N. *tējs* (> N. *tés*) | (*de hiszēn* >) N. *de iszēn* > N. *dejszēn* | *ehítődzik* >) **eitődzik* > N. *ejtődzik*) | (*elejébe* >) N. *eleibe* > N. *elejbe* | (*puliszka* >) N. *puiszka* > N. *pujszka* | (*jó éjtszakát* >) N. *jó iccakát* > *jójcakát* (> *jojcakát*) | (*no hiszēn* >) N. *no iszen* > N. *nojszēn* | (*hát hiszēn* >) N. *há iszēn* > N. *hájszēn* | *addsa ide* > N. *acajda* | (lat. *registrum* > R. *lagyistrom* >) **laistorm* > *lajstrom* | (lat. *Reginald* > **Ragyinald* >) **Rainald* > *Rajnald* (ennek becéző származéka a *Rajnis* családnév). És tökéletesen ugyanilyen változás: (**toé* >) **tai*-ből Zalamegyében *taj*.

És ezek után visszatérhetünk most ismét az Erdélyben búcsúzkodáskor hallható *táj!* indulatszóhoz. Én ugyanis azt hiszem, hogy ez sem egyéb, mint az 'el, fort' jelentésű egykori **toé*-nak egyik fejleménye, vagyis a köznyelvi *tova* határozónak egyik változata. Hangalakjának megmagyarázása az előbbieket után már nem nehéz: **toé* > **täé* > **täi* > **táj*, s ebből az illabiális rövid *ä* megnyúlásával *táj!* Használata módját pedig az magyarázza, hogy a búcsúzáskor mondott 'elme-gyek' jelentésű (**toé* >) *táj mēgyék!* rövidülése. Ez is csak egyik esete annak a jelenségnek, hogy sokszor használt s emiatt formálissá, sablonossá vált kifejezések, amilyenek különösen a címzések, udvariassági kifejezések, üdvözlő és búcsúzó mondatok a legtöbb esetben idővel alaposan megrövidülnek. Pl. a *kēgyelmed* címzésből a nép nyelvében *kēgyend*, *kelmed*, *kemed*, *kend*, *ked*, *ke* lett; vagy az egykori *alázatos szolgája vagyok* helyett ma már csak azt mondjuk, hogy *alászolgája*; *dicsértésék a Jézus Krisztus* helyett csak azt, hogy *dicsértessék*; *adjon Isten jó napot* helyett csak azt, hogy *adjon Isten*; *jó éjtszakát kívánok* helyett csak azt, hogy *jojcakát*. Ugyanígy mondhatták egykor elődeink búcsúzáskor, hogy (**toé* >) *táj mēgyék* s az előbbieket módjára ebből a formálissá vált mondatból is csak annyi maradt meg, és ennyi is csak Erdélyben, hogy: *táj!*

Horger Antal.